

Árvizek és a magyar árvízvédelem fejlődése a II. világháború után

Az előzmények:

A két világháború közötti Magyarországon az árvizek (és a belvizek) elleni védekezés első sorában az ármentesítő (vízszabályozó) és belvízrendező társulatok, vagy ahol társulatok egyéb okok miatt nem alakultak - a nagyobb települések, városok tevékenykedtek az állami hatóságok felügyelete alatt.

A társulatoknak a törvény és különféle miniszteri (FM) utasítások által előírt feladatuk volt:

- a szakszemélyzet (az őri állomány) kellő begyakoroltatása,
- költségvetésükben árvízi tartalékalap képzése,
- árvízvédelmi terv készítése,
- kellő mennyiségű védelmi készlet felhalmozása a védelmi központoknál (gátórházaknál),
- a belvízi szivattyúk (szivattyútelepek) működőképességének fenntartása, a védelmi művek állapotának rendszeres vizsgálata és a hiányosságok megszüntetése.

A társulatok védképességét a területileg illetékes folyammérnöki hivatalok ellenőrizték, amely hivatalok vezetői részt vettek a társulati közgyűléseken, a védművek őszi bejárásain, véleményezték a társulatok e tárgyban készült jelentéseit, amelyeket azoknak a földművelési miniszterhez meg kellett küldeniük.

Ha az árvízi helyzet olyan méreteket öltött, hogy a védelmi feladatokat saját erőből már nem tudták ellátni, akkor a törvényhatóság útján kérelmezték a miniszteri biztos kiküldését, aki a területileg illetékes törvényhatósággal karöltve gondoskodott a védelmi feltételek (eszköz, közerő, katonaság, stb.) biztosításáról, de a műszaki irányítás továbbra is a társulati főmérnök kezében volt, akinek konzultációs partnerei a folyammérnöki hivatal, vagy (olyan helyen, ahol az adott vízfolyás a kultúrmérnöki hivatal illetékességi körébe tartozott – ilyenek voltak pl. a nem állami kezelésbe tartozó kisebb vízfolyások, patakok) a kultúrmérnöki hivatal mérnökei voltak.

A fentiekkel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a társulatok általában forráshiánnyal küszködtek, költségvetésük kölcsönökkel volt terhelt, ezért nagyon sok esetben rá voltak utalva az állam adójóváírást, kölcsöngaranciát, eseti segílyt, stb. jelentő támogatására. Egy-egy csapadékosabb évsorozat (pl. 1940-1942) hamar padlóra küldte őket, ilyenkor átmenetileg az állami felelősség-átvállalás működött.

1947-48. szilveszteri felső-tiszai árvíz és következményei

Ezt a rendszert szüntette meg az 1947/48 fordulóján, a Felső-Tiszán bekövetkezett tivadari gátszakadás (majd az árvíz egyéb kalamitásai), amikor az egyeduralomra törő MKP és társpártjai elérkezettnek látták az időt a társadalmi öntevékenység bizonyos formáit átörökítő társulatok államosítására, és az egész vízügyi szolgálat új alapokon történő megszervezésére. (Az érintett felső-tiszai társulat néhány vezetőjét letartóztatták, és az FM vízügyi műszaki szolgálatának vezetőit pedig szabotázzsal gyanúsították.) A társulatok megszüntetésével kimaradtak a társadalmi erők a helyi vízimunkálatok kezdeményezéséből, anyagi támogatásából és ellenőrzéséből is.

Az új helyzetben valamennyi vízgazdálkodási feladat ellátását állami kötelezettségnek nyilvánították, amelynek koordinálása létrehozta az Országos Vízgazdálkodási Hivatalt (OVH) a FM és a Közl.Min. (később KPM) alárendeltségében. A területi szervek tekintetében pedig kialakították a 10 vízgazdálkodási körzetet.

Árvízvédelmi ügyekben a mindenkori kormánybiztosi feladatokat az OVH elnöke látta el, aki rendelkezett az állami szervek eszközei felett is, de személyi tekintetben csak a saját hivatala és területi szervei embereit vehette igénybe. 1949-ban létrehozták az Árvízvédelmi Készlet Szervezetet (ÁKSZ), amelynek feladata volt a védelmi osztagok megszervezése és begyakorlása, a

készletek nyilvántartása, az árvízvédelmi ügyeleti rend megszervezése és más védekezéssel kapcsolatos műszaki teendő ellátása.

A rendszer nem volt igazán működőképes, ezért 1951-ben további átszervezések történtek. a KPM árvízvédelmi és folyamszabályozási hivatalokat szervezett (12 regionális központtal), amelyek nem minden tekintetben voltak utódai a vízgazdálkodási körzeteknek, mert pl. a belvízvédelem az FM felügyelete alá tartozott.

Mindez még így sem volt igazán működőképes, így az első Nagy Imre kormány idején, 1953 októberében megszervezték az Országos Vízügyi Főigazgatóságot, amely 11 (később 12) területi szervezet kialakításával egy olyan árvíz- és belvízvédelmi rendszer felállítására kapott lehetőséget, amely a későbbi évtizedekben alapjául szolgált a szocializmus korszakának hatékony védelmi szolgálatának kifejlesztéséhez.

1954. évi dunai árvíz

Az új szervezet alig néhány hónap múlva rögtön kemény árvízi helyzet elé nézett. Az 1954. július 13-31. között lezajlott dunai árvíz példátlanul tartós és heves csapadék sorozat nyomán igen heves áradásokat keltett az alpesi mellékfolyókon. Bajorországban és Ausztriában több, mint 2500 km² került víz alá és 30 ezer lakost kellett kitelepíteni. A Duna többi hazai szakaszán a védekezés a rekord magasságú víz ellen lényegében sikeres volt. Igaz, súlyos árvízkatasztrófa érte a Szigetközt. Itt több mint 200 km², a gemenci gátszakadás miatt pedig közel 170 km² került víz alá, a kár meghaladta a 750 millió Ft-ot.

Bajok voltak az árvízvédelmi előrejelzésekkel, hírközléssel. A győri VIZIG az osztrák rádió vízállásadatait hallgatta, de a hazai vízjelzőszolgálat elavult segédletek alapján dolgozott, s első előrejelzéseiben 90-96 %-os tetőző vízállást prognosztizált. Tehát alacsonyabb szinten, és rövidebb idejű tetőzést. Ez a helyzet egyébként az osztrákoknál is gondot okozott. A helyi vízügyi védelmi szervezet az árvízi küzdelem első nehézségeit sikerrel állta, s az árvíz rövidesen várt tetőzési időpontjáig magabiztosan védekezett. Amikor azonban a várt tetőzés nem következett be és tovább emelkedett a folyó szintje, a helyzet válságossá, a védelemvezetés pedig bizonytalanná vált. A vízügyi szolgálat árvízvédelmi tevékenységét a gátszakadások kapcsán komoly kormányzati kritika is illette. A Nagy Imre-kormány 2.170/56/1954.sz. határozata a következőket állapította meg:

"...Az Országos Vízügyi Főigazgatóság a védekezés kezdeti időszakában egyedül a saját szervezetével és műszaki felkészültségével - viszonylagosan gyenge erővel - vette fel a küzdelmet a dunai árvíz ellen. Nem szervezte meg a helyes árvízvédekezés előkészítését oly módon, hogy adott pillanatban - az ország jelentős erejének mozgósítása útján - igénybe vehesse mindazokat az erőforrásokat, amelyek az egész ország népgazdaságában és a tömegek mozgósításában rejlenek. Az árvízvédekezés kezdetén kiadott hivatalos közlemények magabiztosan és derűlátóan, a veszély lebecsülésével ítélték meg a súlyos árvízvédelmi helyzetet és így az árvízzel fenyegetett lakosság előtt nem tudatosították eléggé a védekezés szükségességét...

Megállapítja továbbá a Minisztertanács, hogy az ország egységes vízgazdálkodásának irányítására létesített OVF eddig súlypontosan az öntözés fejlesztésével foglalkozott, emellett azonban az árvízvédelem háttérbe szorult. Az OVF működésében ezt a helyzetet fel kell számolni..."

A kritikával hamarosan személyi és egyéb következmények is jártak. A Nagy-kormány bukását követően, 1955 végén új főigazgatót, Dégen Imrét neveztek ki az OVF élére, és megkezdődött a védelmi szervezet jelentős erősítése.

1956. évi tavaszi dunai jeges árvíz

A kezdeti lépéseket megint egy jelentős dunai árvíz gyorsította fel. A jeges áradást megelőzően a dunai vízgyűjtőn jelentékeny mennyiségű hó hullott. A szokatlanul hideg február közepére a Dunán Pozsonyig, igen erős jégpáncél alakult ki. Február végén és március elején a nyugatról érkező enyhülés intenzív olvadást eredményezett, mely a Kárpátok nyugati karéján további 100 mm csapadékkal párosult. A kialakult árhullám a folyó magyar szakasza mentén, különösen

Dunaföldvárnál és alatta számos jégtorlaszt hozott létre. Az árvíz tetőzése a korábbi maximumokat 28-103 cm-rel haladta meg, annak ellenére, hogy a Dunán és a Sión 58 (!) gátszakadás alakult ki. Víz alá került 740 km², 39 községből közel 60 ezer embert kellett kitelepíteni. A védekezés költségeivel együtt az anyagi kár 627 millió Ft volt.

Az 1954. és 1956. évi árvizeket követő töltés-helyreállítási munkálatok során kezdődött meg a dunai töltések korszerű körülményeknek megfelelő továbbfejlesztése.

Az is kiderült, hogy a helyi árvíz- és belvízvédekezésben egykor kulcsszerepet játszó társulatok felszámolása hiba volt, mert az állami „gondoskodás” nem képes valamennyi területre kiterjedni, s nem tudja nélkülözni az érdekeltek összefogását a vízgazdálkodási feladatok megoldásában.

Már 1957-ben az Elnöki Tanács által meghozott 48. tvr. lehetővé tette a vízgazdálkodási társulatok megalakítását igaz, olyan kiterjedt szerepet nem játszhattak az árvíz- és belvízvédelem területén, mint 1948 előtt. A helyi szakmai irányítás, csakúgy mint napjainkban a területileg illetékes vízügyi (és környezetvédelmi) igazgatóságok kezében volt, ill. van. A társulatok ebben az időszakban elsősorban a városok, községek, vagy megyék által épített és kezelt töltések, körgátak, nyárigátak védelmét látták el.

A vízügyi szolgálat fejlődését és a társadalmi munkamegosztásban betöltött szerepének felértékelődést jelentette az 1964. évi IV. tv., az ún. „vízügyi törvény”, amely az 1966-67 táján már kidolgozás alatt álló „új gazdasági mechanizmus” ágazati bevezetéséhez adott eszközöket és lehetőséget a vízügyi szolgálat vezetői számára.

Az 1965. évi dunai árvíz

A 20. század addigi legnagyobb árvize vonult le a Dunán és mellékfolyóin Csehszlovákiában, Magyarországon, és Jugoszláviában. A kialakult árhullámok magassága és tartóssága minden korábbit felülmúlt. Az árvízi védekezés irányítására Fehér Lajos miniszterelnök helyettes vezetésével Árvízvédelmi Kormánybizottságot neveztek ki, amelynek tagja volt Dégen Imre államtitkár, árvízi kormánybiztos is. Bár a vízügyi szolgálat minden pillanatban felkészült arra, hogy a túlterhelt töltések valahol felmondják a szolgálatot, végül a határ csehszlovák oldalán történt gátszakadás, amely – bizonyos mértékig – tehermentesítette a hazai védelmi műveket. Az ily módon sikerrel kiállt árvíz nem feledtette, milyen feladatok állnak a hazai árvízvédelmi rendszer korszerűsítésének homlokterében.

Az megindult fejlesztések során arra a megváltozott helyzetre is tekintettel kellett lenni, hogy a szomszédos dunai országokban (Ausztria, Csehszl.) végrehajtott jelentős vízrendezési munkák következtében a gyorsabban levonuló vizek a magyar folyószakaszokon torlódhatnak, s az amúgy is mérethiányos töltésszakaszok fokozódó árvízveszélyt jelenthetnek. Mindezek mellett azt is figyelembe kellett venni, hogy a védendő területeken végrehajtott ipari fejlesztések miatt a területek korábbi vízkár-érzékenysége megnőtt, így az esetleges árvízi elöntés az addig nyilvántartottnál nagyobb gazdasági károkat okozhat. Mindennek elemzése meghatározta azt, milyen sorrendben, mértékben kell a fejlesztések ütemét hozzáigazítani a társadalom gazdasági teherbíró-képességéhez. Mindezzel együtt egyre inkább tért hódított az a szemlélet – a komplex vízgazdálkodás gondolata – amely szerint az árvízvédelem szorosan kapcsolódik a vízgazdálkodás többi szakágazati feladataihoz, ennek megfelelően fejlesztését az összes vízügyi kérdésekkel (különös tekintettel a folyószabályozásra, a vízerőhasznosításra, a belvízvédelemre, vízgyűjtőrendezésre, stb.) kölcsönhatásban vizsgálva lehet megoldani.

A védművek fejlesztése mellett a szervezeti kérdések is terítékre kerültek. A védművekkel, valamint más vízgazdálkodási feladatokkal kapcsolatban jelentős építőipari kapacitást is koncentráltak a vízügyi szolgálatban. Egyrészt azért, mert az itteni építési tevékenység speciális ismereteket és gépparkot kívánt, másrészt azért, mert a kapacitás „békeidőben” más ágazathoz tartozó területen való kihasználásával a forráshiányok csökkenthetők voltak. Idővel valamennyi vízügyi igazgatóság létrehozta saját termelő kapacitását, s ezzel relative jobb helyzetbe került, mint az országos átlag. Az árvédelmi műtárgyak tervezési módszertanában is változás következett be. A fővédvonalak megerősítését az átlagosan 100 évenként egyszer előforduló árvizek elleni védelmi biztonság szem előtt tartásával tervezték. Mindezek alól kivételt jelentettek azok a területek, települések, ahol

nagyobb biztonsági előírást kellett figyelembe venni az ott meglévő értékek miatt. Ennek megfelelően megindult az egyes árvízvédelmi öblözetek gazdasági értékének gyors felmérése.

Az 1970. évi tiszai árvíz

Szinte menetrendszerűen érkezett 1970-ben egy újabb, a korábbiaknál is nagyobb, de ezúttal a Tiszán és mellékfolyóin kialakult árvíz. A Szamos romániai szakaszán történt gátszakadások (összesen 14) következtében kiömlött vizeket a határmenti töltésekkel csak részben sikerült feltartóztatni. A mellékfolyókon további 3 magyarországi töltésszakadás következtében összesen 570 km² került víz alá. Az árvíz alatt álló felső-tiszai települések mellett a Maros veszélyeztetése miatt május 21-én Makó városát is kiürítették. Az árvíz ideje alatt összesen 96 ezer lakost kellett átmenetileg kitelepíteni. A katasztrófa 5400 lakóépületet döntött romba. A rendkívüli erőkkel végrehajtott védekezés (csúcsidőben egyidejűleg több mint 40 ezer ember küzdött a gátakon) mindezen károk ellenére eredményes volt, Magyarországon a tiszai fővédvonalon gátszakadás nem történt. A védekezés során bevált az a megoldás, hogy a tiszai vízügyi igazgatóságok munkáját – egy előre megállapított rend szerint – a dunaiak segítették. A hazai árvédekezések történetében első ízben történt meg, hogy a legveszélyesebb védekezési pontok nagy részénél töltésállapot-felvétellel, talajmechanikai vizsgálattal, víz alatti televízió, ill. ultrahangos berendezés alkalmazásával, stb. meg lehetett állapítani a fennálló káros jelenség okát. Az már más lapra tartozik, hogy a szükséges berendezések nem álltak egyidejűleg minden érintett helyszínen rendelkezésre, de a technológia fejlesztésének irányát mindenképpen jelezték az itt elért eredmények. Ugyancsak kiderült, hogy az árvízvédelmi belső telefonhálózat kiépítése milyen időbeli segítséget jelent a védekezés során. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy az ezredvégi árvizek idején az információáramlás terén ugyancsak forradalmi változást jelentettek a könnyen használható mobiltelefonok!)

Az árvíz lefutása utáni hivatalos elemzések kiemelték, hogy hatékonyabb együttműködést kell kialakítani a Tisza vízgyűjtőjén érdekelt államokkal a vízjárási viszonyok kölcsönös megismerése, a vízkárelhárításnál és vízhasznosításnál egymás érdekeinek figyelembevétele, valamint az árvízi előrejelzés korszerű megszervezése, továbbá a védekezés során a közvetlen és folyamatos együttműködés érdekében. Nem nehéz ebből a kissé hivatalos hangú felsorolásból ráismerni a magyar-román viszonyban egyre inkább fennálló politikai zavarokra, amelyek óhatatlanul kihatottak az árvízi védekezésre is. A továbbiakban a magyar-román, valamint a magyar-szovjet és a magyar-csehszlovák kétoldali határvízi együttműködés erősítését kitartóan szorgalmazta a magyar fél.

Dunai és tiszai árvizek. A védekezés folyamán felhalmozott tapasztalatok európai szintre emelték a magyar vízügyi szolgálat árvízvédelmi tudását. A hazai tapasztalatok megjelentek a műegyetemi oktatásban, a szakmérnökképzésben, továbbá éltetve azt a köztudatban is gyökeret vert megállapítást, hogy Magyarország hidrológiai nagyhatalom. Az országban az 1970-es évek közepén elkezdődött, és hosszan elhúzódó gazdasági válság a vízügyi szolgálatot is érintette. Újabb árvizek híján a tapasztalatok megfakultak, a vízügyi szervezet leépítése is megkezdődött, aminek a rendszerváltás csak egyik, s nem is az utolsó állomása volt.

De ez már egy újabb korszak története!